

УДК 37.015.31:316.42

Н. І. Самойленко

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОФІЛАКТИКИ АДИКТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОМУ ЗАКЛАДІ

© Самойленко Н. І., 2016

<http://orcid.org/0000-0003-1682-8534>

У статті розглянуто сучасні підходи до профілактичної роботи з підлітками в умовах загальноосвітньої школи, визначені види педагогічної профілактики адиктивної поведінки, охарактеризовано методи психолого-педагогічної діагностики та вказано перелік основних заходів профілактики адиктивної поведінки.

Ключові слова: адиктивна поведінка, підліток, загальноосвітній заклад, профілактика.

Самойленко Н. И. Современные подходы к профилактике аддиктивного поведения подростков в общеобразовательном заведении

В статье рассмотрены современные подходы к профилактике аддиктивного поведения подростков в условиях общеобразовательной школы, определены виды педагогической профилактики аддиктивного поведения, охарактеризованы методы психолого-педагогической диагностики и указан перечень основных мер профилактики аддиктивного поведения.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, подросток, общеобразовательное заведение, профилактика.

Samojlenko N. I. Modern approaches to addictive behavior prophylaxis of teenagers in school

Drug abuse has become the common problem for all countries in the world. That does not depend on the development level of these countries so far as the drug abuse causes the fatal consequences such as growth of crime rate, violence, corruption, wasting human and natural resources, which could be used for improving social and economic aspects of the countries. Rapid increase of the number of children and teenagers with the addictive behavior and high social worth of this problem are the main factors for researching this problem as the most significant one in modern psychological and pedagogical literature. Nowadays the addictive behavior prophylaxis of the teenagers becomes the national problem and requires the efforts consolidation of different establishments, agencies and organizations. In this article we have researched the modern methods of the prophylaxis of teenagers in schools, defined the types of the pedagogical prophylaxis of the addictive behavior, analyzed the methods of psychological and pedagogical diagnostics and revised the list of the important steps of the addictive behavior prophylaxis.

Key words: *addictive behavior, teenager, school, prophylaxis.*

Постановка проблеми. Зловживання наркотичними речовинами стає загальною проблемою всіх країн світу, незалежно від рівня їх розвитку, оскільки призводить до фатальних наслідків: зростання злочинності, насильства, корупції, виснаження людських, природних та фінансових ресурсів, які могли б бути використані для соціально-економічного розвитку держави. Стрімке зростання кількості дітей і підлітків з адиктивною поведінкою і висока соціальна значущість проблеми характеризує вивчення даного питання як одного з центральних у сучасній психолого-педагогічній літературі.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень провідних українських науковців дозволяє сказати, що намітилася тенденція до аналогічності думок у визначенні поняття «адиктивна поведінка». чого не можна було сказати в попередній період.

Термін «адиктивна поведінка» в наукову літературу ввів Ц. П. Короленко. Теорію адикції досліджували В. Качалов, О. Ю. Кондратьєв, С. А. Кулаков, Б. М. Левін; Д. В. Семенов, питанням профілактичної роботи з підлітками займалися В. С. Бітінський, О. Г. Кирилова, О. Є. Личко, В. П. Лютий, А. Г. Макєєва, Н. Ю. Максимова, В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко, І. П. Фіцула.

Мета і завдання статті – розглянути сучасні підходи до профілактичної роботи з підлітками в умовах загальноосвітньої школи, визначити види педагогічної профілактики адиктивної поведінки, охарактеризувати методи психолого-педагогічної діагностики.

Виклад основного матеріалу.

Одне з останніх вичерпних визначень поняття «адиктивна поведінка» надала О. Безпалько: «адиктивна поведінка – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій». Беручи до уваги дане визначення, можемо зазначити: «поведінка, що передує різним видам хімічної залежності, називається адиктивною поведінкою (від англ. *addictive behaviour* – хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка)».

Під наркогенними речовинами розуміють такі речовини, як наркотики, алкоголь та токсикологічні речовини. Під адиктивною поведінкою розуміють поведінку, що досягається різноманітними способами – фармакологічними й нефармакологічними.

До адиктивної поведінки також відносять надмірні фізичні вправи, прослуховування ритмічної музики та патологічні відносини із речами, які не є наркотиками.

При адиктивній поведінці негативна пристрасть до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадії індивідуальної психічної та фізичної залежності, тобто певних стадій захворювання. Тому основна увага при адиктивній поведінці неповнолітніх спрямовується не на медичні, а на виховні заходи, оскільки головними чинниками, що спонукають підлітків до такої поведінки, виступають так звані педагогічні чинники ризику: конфлікти в сім'ї, низький культурний та освітній рівень батьків, нерівні методи виховання, неблагополучне виховання у сім'ї, педагогічна занедбаність, неблагополучні стосунки між батьками, відсутність контролю батьків за поведінкою дітей, індивідуально-психологічні особливості особистості, негативний соціально-психологічний статус у колективі, недостатність переконливої, доступної інформації про наслідки наркотизації, типові поведінкові реакції підлітків (емансипація, групування з однолітками, опозиції, імітації, компенсації, стрес, незайнятість, відсутність пізнавальних інтересів).

У формуванні адиктивної поведінки можна виділити три механізми: адиктивну соціалізацію (недостатній соціальний контроль, психологічний інфантилізм, алкогольна сім'я); диссоціальний механізм (опортуністична орієнтація особистості, адаптація в антисоціальній групі, інформованість про психоактивну дію певних речовин) та інтегративний механізм (наявність особистісних конструктів, які дезінтегрують психічну діяльність).

Адиктивна поведінка суттєво впливає на спосіб життя підлітків. «Чим більше виявляється адиктивність, тим більше порушуються емоційні відносини з оточенням. Потреба в емоційному теплі і близькості переноситься на об'єкт адиктивності. Тепер психоактивна речовина стає універсальним джерелом позитивних переживань» [3, с. 182]. Одним із основних механізмів адиктивної поведінки є перенесення емоційного ставлення з живого об'єкта на неживий або навпаки.

Стосовно вікових періодів в аналізі профілактичних досліджень, то найбільшу частку становлять дослідження профілактики адиктивної поведінки саме підліткового періоду, оскільки в цьому віці найбільш поширені порушення емоційної сфери.

За статистикою, найбільшу кількість дітей залучають до вживання психоактивних речовин у підлітковому віці, приблизно половина підлітків перебуває на етапі пошукового полінаркотизму, вони намагаються перепробувати всі психоактивні речовини, які тільки можна дістати [9].

На сьогодні визначені види педагогічної профілактики адиктивної поведінки.

Первинна педагогічна профілактика передбачає виховання антинаркогенної спрямованості особистості, її моральної та психологічної стійкості, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору, пропозиції віднови психотропних речовин. Завданнями первинної профілактики для учнів підліткового віку є:

- 1) формувати правильне розуміння особливостей психотропних речовин, їх впливу на центральну нервову систему людини, віддалених наслідків зловживань;
- 2) формувати поняття про моральну та психологічну стійкість особистості як основу здорового способу життя;
- 3) виховувати культуру потреб, інтересів, захоплень підлітків;
- 4) формувати поняття про норми моралі у вихованні власної стійкості до деяких шкідливих звичок (тютюнопаління, вживання алкоголю, наркоманії, токсикоманії);
- 5) виховувати критичне ставлення до деяких атрибутів НМС;
- 6) виховувати свідоме бережливе ставлення до власного здоров'я, власного організму, формувати вміння раціонально використовувати власні психологічні можливості;
- 7) стимулювати саморегуляцію власних психофізичних можливостей особистості шляхом її включення у позитивну альтернативу фізичних та психологічних випробувань, загартування, тренінгу;
- 8) формувати науково обґрунтовані уявлення про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, що відбуваються в організмі у ситуаціях стресу,

інформаційних перевантажень, аутотренінгу, самопсихотерапії, умінь самоконтролю та самооцінки у поведінці;

9) формувати основи моральних звичок індивідуальної поведінки та прийняття рішення у ситуаціях можливих зловживань наркотичними речовинами.

У сучасних умовах метою первинної профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх у загальноосвітніх закладах стає зміна ціннісного ставлення дітей і молоді до наркотиків, формування особистої відповідальності за свою поведінку, що зумовлює зниження запиту на психоактивні речовини в дитячо-молодіжному середовищі; запобігання вживанню молоддю наркотичних речовин за рахунок пропаганди здорового способу життя, формування антинаркотичних установок, профілактичної роботи, що здійснюється фахівцями в освітньо-виховних закладах.

Стратегія первинної профілактики передбачає активність профілактичних заходів, спрямованих на формування особистісних ресурсів, що забезпечують розвиток у дітей та молоді соціально-нормативного життєвого стилю з домінуванням цінностей здорового способу життя, дієвої установки на відмову від прийому наркотичних речовин; формування ресурсів сім'ї, що допомагають виховувати в дітей та підлітків законослухняну, успішну, відповідальну поведінку; упровадження в освітнє середовище інноваційних соціально-педагогічних технологій, що сприяють розвитку цінностей здорового способу життя і мотивів відмови від «проби» та прийому наркотиків; розвиток соціальної інфраструктури, що допомагає сім'ї як мікросоціальному оточенню дитини. Сучасна концепція раннього, первинного попередження вживання наркотичних речовин дітьми та підлітками ґрунтується на таких постулатах:

- 1) у центрі профілактичної роботи має бути особистість неповнолітнього;
- 2) профілактична робота здійснюється в трьох основних сферах життєдіяльності неповнолітнього - сім'ї, навчальному закладі, дозвіллевій діяльності, а також у мікросоціумі, пов'язаному з цими сферами.

Вторинна профілактика передбачає, переважно, діагностування та виявлення залежності підлітків від наркотичних речовин. Основними завданнями вторинної профілактики є:

- 1) визначення рівнів поінформованості підлітків про дію наркотичних речовин на людський організм та можливі наслідки їх вживання;

2) вивчення можливих умов та факторів, що сприяють розвитку схильності до адиктивної поведінки;

3) виявлення таких індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам адиктивної поведінки;

4) вивчення зазначених умов і факторів прояву схильності особистості до адиктивної поведінки, станів, що їй передують, і на цій основі виявляти осіб групи «ризик»;

5) здійснення діагностики мотивів адиктивної поведінки підлітків;

6) визначення найбільш чутливих, сензитивних до виховного впливу компонентів у структурі особистості учня (рис характеру, особливостей темпераменту, інтересів тощо).

Визначені завдання обумовлюють різноманітність методів психолого-педагогічної діагностики та перелік основних заходів вторинної профілактики: вивчення особових справ учнів, у т. ч. довідки про стан здоров'я; знайомство з сім'єю, вивчення в ній соціально-психологічного клімату; бесіди з вчителями та класним керівником; спостереження за поведінкою підлітка на уроках та у позашкільній діяльності; організація безпосереднього спілкування фахівців з підлітками групи «ризик».

Третинна педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів є системою заходів, спрямованих на корекцію поведінки учня, його перевиховання, на переорієнтацію та реабілітацію хворих алкоголізмом та наркоманією. Цей етап базується на основі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики.

Завданнями третинної профілактики є: здійснювати індивідуальний виховний профілактичний вплив на особистість учня шляхом використання відповідних педагогічних засобів; створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки учнів умов соціального оточення, психологічного клімату.

Сьогодні профілактика адитивної поведінки неповнолітніх виходить на загальнодержавний рівень і передбачає консолідацію зусиль різних відомств, установ, організацій; у той же час визнається провідна роль системи освіти взагалі та освітньо-виховних закладів, зокрема, в організації цілеспрямованої профілактичної роботи та у формуванні здорового способу життя школярів. Під профілактикою розуміють «комплекс економічних, політичних, правових,

медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [1, с. 31].

Зокрема, у загальноосвітній школі педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів може здійснюватись успішно за умови взаємодії класного керівника, вчителя-предметника, психолога, медпрацівника, а за необхідності і спеціалістів медичних (лікар-нарколог) та правоохоронних (служба у справах неповнолітніх, кримінальна міліція) служб.

Загальноосвітній навчальний заклад як соціальний інститут володіє низкою унікальних можливостей для успішної реалізації первинної профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх, а саме: можливість прищеплювати навички здорового способу життя під час навчально-виховного процесу й контролювати їх засвоєння; вплив на рівень домагань і самооцінку; зв'язок із сім'єю підлітка для аналізу й контролю сімейної ситуації [7; 9].

Основними напрямками профілактики адиктивної поведінки в загальноосвітньому закладі є: розробка спеціальних освітніх профілактичних антинаркотичних програм та впровадження їх у навчальний процес; організація позашкільного дозвілля в соціально-позитивних групах, що дають можливість підліткам реалізувати свої потреби, інтереси, ініціативу; прищеплення батькам знань та навичок визнання симптомів і ознак уживання наркотиків, навчання форм та методів впливу на підлітків з метою спонукання їх до здорового способу життя.

Міністерством освіти і науки України, обласними та районними відділами освіти та науки вживаються певні заходи щодо попередження розповсюдження наркоманії серед неповнолітніх та молоді. У навчальні плани загальноосвітніх закладів вводяться факультативні курси з питань адиктивної поведінки, профілактики алкоголізму й наркоманії, ВІЛ/СНІДу. Розробляються та впроваджуються нові освітні програми й соціально-педагогічні технології, що спрямовані на формування в дітей ціннісного ставлення до свого здоров'я.

Головною метою всіх програм є навчання підлітків способів конструктивного розв'язання проблем, звільнення від психологічних залежностей, формування критичного мислення, позитивної «Я-концепції».

У той же час вони не мають єдиного стрижня та досить однотипні. Сьогодні в навчально-виховному процесі загальноосвітніх закладів використовуються й антинаркотичні програми, що є переробкою зарубіжних

програм, зокрема, програма РД. Айвса «Навчання молоді життєвих навичок і накопичення досвіду їх використання» [8].

Вважаємо, що профілактичну роботу в загальноосвітніх закладах слід проводити в таких напрямках: надання серйозної наукової інформації про шкідливий вплив ПАР на організм, що розвивається; розвиток власної самооцінки та власної гідності, почуття незалежності, здатності протистояти негативному тиску; формування власної шкали цінностей, таких як особисте фізичне та психічне здоров'я, дружба, національна свідомість, духовний розвиток тощо; формування почуття особистої й громадської відповідальності.

Особливо слід зауважити про те, чого не можна допускати в роботі з профілактики адиктивної поведінки неповнолітніх у загальноосвітніх закладах. Не можна використовувати матеріали, що можуть дозволити учням виправдати свою поведінку. Необхідно виховувати усвідомлення особистої відповідальності за прийняті рішення та їх наслідки. Недопустимо використовувати матеріали, що показують алко та наркозалежних, які видужали. Існує небезпека появи в дітей думки про те, що така людина не тільки вижила, а ще й, можливо, стала відомою; використовувати матеріали, де зустрічаються такі терміни, як «уживання за компанію», «усвідомлене вживання», «контрольоване вживання». Крім того, у яких ідеться про можливість використання ПАР як засобу зміни настрою; використовувати матеріали, що містять суперечливі твердження. Наприклад, матеріали, у яких стверджується, що вживання ПАР - особиста справа окремої молоді людини. Очевидно, що вживання ПАР не може бути особистою справою молоді людини, оскільки вона живе в сім'ї, соціумі, і від її дій страждають не лише близькі люди, а й суспільство в цілому [6].

Отже, питання загальної та індивідуальної профілактики вживання ПАР, правопорушень, пов'язаних з цим, повинні складати єдину стратегію антинаркотичної політики, що проводиться в закладах освіти. Профілактика адиктивної поведінки неповнолітніх повинна бути системною, комплексною і включати роботу з різними цільовими групами: учні, педагоги, батьки та референтне оточення учнів у сфері дозвілля.

Принципові зміни в несприятливій наркологічній ситуації в освітньому середовищі можливі за умови введення Державного стандарту, який має не лише уніфікувати вже існуючу роботу щодо первинної профілактики, а й визначити

обов'язковий мінімум змісту профілактичних програм (профілактичних впливів та результатів), що впроваджуються в загальноосвітніх закладах України.

Література

1. Зарубежный опыт первичной профилактики злоупотребления психоактивными веществами среди несовершеннолетних: Учеб.-метод. пособие/ Под ред. Л.М. Шипицыной. — М.: Моск. гор. фонд поддержки школьного книгоиздания, 2004. — 101 с.
2. Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв: Метод, лист Міністерства освіти і науки України від 08.11.2004 р. № 1/9 - 560.
3. Комплексна програма профілактики злочинності на 2005—2010 рр.
4. Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002—2010 роки.
5. Формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків : За проектом «Діалог»: Навч.-метод. посібник / О.В. Вінда, О.П. Коструб, І.Г.Сомова, Н.О. Березіна, М.М. Галябарник, С.В. Кириленко. — 3-те вид., перероб. і доп. — К., 2004. — 284 с.
6. Корнієнко І.О. Методологічні засади профілактики алкоголізму в загальноосвітній школі // Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: В2т. / За заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. — К.: Ніка-центр, 2005. — Т.2. — С. 5—19.
7. Панок В.Г. Організація антинаркотичної профілактичної роботи в навчальних закладах // Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: В 2 т. / За заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. — К.: Ніка-центр, 2005. — Т.2. — С. 19—33.
8. Айвс Р., Федорова О. Пособие по формированию жизненных навыков в воспитательных учреждениях. — Страсбург, 2004. — 98 с.
9. Терніченко А.С. Первинна профілактика наркоманії серед підлітків// Науково-методичні засади діяльності психологічної школи: Навч.-метод. посібник: В 2 т. / За заг. ред. В.Г. Панка, І.І. Цушка. — К.: Ніка-центр, 2005. — Т.2. — С. 33—62.